

„Ha elviszik fejem fölül a tetőt...”

Fodor András: A Kollégium

Úgy kezdődik az ötödfélszáz sűrű oldalas, sorsok tucatjait szemmel kísérő, szétágazásaival együtt is tömörszerűen zárt naplóregény, mint egy múlt századi francia karriertörténet. Három barát, az ifjúkor végén, a férfikor küszöbén, egy vidéki város pályaudvarán búcsúzkodik. Útjaik szétválnak: az egyik a pannonhalmi bencés kolostorba indul, a másik kettő a fővárosba, de külön, máskor, és homlokegyenest ellenkező tervekkel. A naplóíró filozofnak készül, az Eötvös Kollégiumban felvételizik; eszményeiben megingott barátja, hátat fordítva közös terveiknek, politizálni akar, belép a szociáldemokrata pártba, az Ady Kollégiumba megy. Egymással való meghasonlásukban egy választásra kényszerített nemzedék két ellentétes lehetősége és magatartásformája nyilatkozik meg: politizálni, „pártinak” lenni, „mindkét lábbal” odaállni, vagy „megfelelni a mindent egybeletét”, a szellemi függetlenség és tárgasság eszményének? A koalíció fölbonnlásának-bomlasztásának éveiben hozott döntés az akkor színre lépő értelmiségi nemzedék perdöntő jelentőségű és sorsmeghatározó jellempróbája, a napló fölélelte bő három év fordulópont a magyar szellemi élet történetében.

Alapítása óta az Eötvös mindig többet jelentett pusztá intézménynél, elitképző felsőfokú oktatási fórumnál: „fellegrvár”, „bástya”, „erősség”, „örhely”, „sziget” volt. Regények íródtak róla, még bírálói sem merő gúnyból, hanem a kényszeredett elismerés akcentusával használták a Kollégium „szelleme”, „mitosza” kifejezéseket. Sokat emlegetett liberalizmusa, autonómiája, humanizmusa, az a hajlékonyság, amelyet Keresztury Dezső „dogmanélküliség, sőt dogmaellenesség” néven illet, a hívei számára lelkiismereti szabadságot és kötelezettséget jelentett, dogmatikus és diktatórikus ellenzéke szemében pedig fennhéjzásnak, arisztokratizmusnak, a társadalomtól elforduló izolacionizmusnak tetszett. Csaknem természetes, hogy 1945 előtt hasonló támadások érték a jobboldali sajtó részéről, mint később a „progresszív” publicisztika és művelődéspolitikai oldaláról. Az 1947-ben, jórészt a *Valóság* c. folyóiratban lezajlott vita is jelzi, a kortársak tudták, hogy a kollégiumok, és kivált az Eötvös kérdése szorosan összefonódik „az új magyar értelmiség nevelésének”, általában „a magyar értelmiség demokratizálásának ügyével”. A tudós- és tanárképzés centrumát rendre a politikai utánpótlás, az „organizátorértelmiség” nevelőintézmény-rendszerével, a Györfly Kollégium hagyományát folytató NÉKOSZ-szal vetik egybe. A kommunista sugallatoktól vezérelt baloldal éles szemmel veszi észre az Eötvös szakmai fölényét, a népi kollégiumok nyújtotta műveltség elégtelenségét, ezért szintézist irányoz elő a „közéleti szektor” és a „filozófia” között, amelyet úgy képzel el, hogy a népi demokrácia „számíthasson politikai harcaiban” az Eötvösre. Hírhedt cikkében Lakatos Imre feltételeket szab és (később beváltott) fenyegetéseket mellékel a követeléshez: a Kollégium szakítsa a régi generáció tudománypolitikájával és nem marxista tudományosságával, tagjai társadalmi létük „ellenőrzésén és megváltoztatásán keresztül” irányítsák új útra életüket. Ha nem ezt teszik, „úgy kétség-telenül a magyar tudomány és kultúra újabb töréssel fog »gazdagodni«, de az Eöt-

vös is elhal [...] emberanyaga is elzüllik". Az az élcsapat, amelynek ezúttal Lakatos volt a kihelyezett ideológus szószólója, kész stratégiával és taktikai forgatókönyvvvel látott hozzá, hogy beteljesülni segítse saját próféciaját, s ha az „emberanyagot” nem is mindenestül, az intézményt valóban sikerült néhány szemeszter leforgása alatt szétrombolnia.

1947. augusztus 8-án a felvételre utazó Fodor legfőbb barátja pálfordulásából sejdít valamit azokról a feszültségekről, ellentétekről, amelyek erőterének hamarosan a középpontjába kerül. Eltelik néhány hónap, amíg tisztába jön a kollégium válságával és a maga fonák helyzetével; a napló műfaja különlegesen alkalmas arra, hogy induktíve, az egymás nyomába hágó tapasztalatok, megfigyelések halmozásával, összegezésével és a következmények levonásával juttassa el a krónikást és az olvasót a kibontakozó felismeréshez, vagy legalább a szorongató kérdések szabatos megfogalmazásához. Jó ösztöne hamar megsúgja Fodornak, hogy szellemi önállóságát mindenfelől veszély fenyegeti, önértetét meg kell őriznie. Visszautasítja a „mindentudását” fitogtató számonkérő filiszteri sznobizmust: „Én nem akarok még eötvösista módon sem egyirányú lenni.” Gondolatban végére jár a szervilizmus vádjának. Ahol nem kezelik egyenlő félként, „ott legjobb, ha külsőleg aláveti magát a nyomásnak, de belül őrzi a függetlenségét. Alkalmazkodom, igaz, ez a készség a természetemből való, de az őszinteség és az egyenesség is. [...] Igenis a magam útját akarom járni.” A hajlékonyságnak és a személyiség magját eltökélten megvédő szívósságnak a látszólagos ellentétét Fodor alkatában még ma sem felesleges kiemelni, a kollégiumi sűrű légnyomás alatt a tulajdonságoknak ez a szerencsés vegyülése az önmegőrzés elengedhetetlen föltétele lett.

Feszengő idegenségérzete néhány hónap alatt érik tudatosított válsággá. A ME-FESZ-ben (Magyar Egyetemi és Főiskolai Egyesületek Szövetsége) és a Petőfi kollégiumban Mikulás-estet rendeznek, Fodortól bírálatot várnak a vegyes műsorról. Tombol a Tito-barátság, jugoszláv indulók adnak „kínos egyensúlyt” a magyar népdaloknak, izléstelenül vegyítve dzsesszel és szvinggel. Egy bennfentes népi kollégista kertelés nélkül vetíti előre a kulisszák mögött rég kifundált politikai jövőt. „Kommunista, parasztpárti itt egykútya... Én parasztpárti vagyok, de kommunista vagyok. A parasztpárt ideiglenes, csak azért kell, hogy közvetítsen, és ha majd eljön az az idő...” Főlényesen becsmérli saját pártja vidéki szervezeteit: „nagy részben most is ott tartanak a romantikus parasztlátásnál, a Szabó Dezső-s romantikánál. Egyelőre még hagyjuk őket.” Veres Péter? „Kicsit misztifikál az öreg...” Németh László — volt vásárhelyi tanítványa szemében — „Jó író, rossz pedagógus, nagy tudós, kis politikus.” Fodor rádöbben, hogy a játszma kimenetele eldőlt, a hatalomra törő egyoldalúak lesznek „a méltó, a harcoss magyar ifjúság”, s aki nem kapaszkodik beléjük, annak számolnia kell azzal, hogy tettvágyát „óvatos téllenségbe” fojtja. Napokon át töpreng, rágódik, akivel csak lehet, megvitatja fölismerését és dilemmáját. Tudatosítják a külpolitikai végzetet, „a világ kétfelé szakadását s a Duna-államok orosz érdek szerinti összehangolását”. A „dunántúli Gyulák” (Illyés, Takáts) tanítványa konfirmációszerűen tesz hitet ideálja, a harmonikus ember egyensúlya mellett: „nem tudom magammal elhiteni, hogy egy bezárt, ha úgy tetszik, »teljes« világ többet érő, mint két, három nyílt világ egybeláthatása, hogy az egy pontra meredés hipnózisa kárpótól sok pont éber vizsgálatáért.” Elkészült a mérleg, és megszületik a program: „Egyénileg tudom, mit kell csinálnom, de hogy és hol találom meg a magam közösségét? Ha elviszik fejem fölül a tetőt, vagy oda megyek, ahol újra fölállítják, vagy dacosan ázom, fázom.”

A tető elhordása és az otthonteremtés, a saját közösség megkeresése-egybegyűjtése párhuzamos ellentétének jegyében bontakozik ki a „cselekmény”, és épül föl a naplóregény szerkezete. Lépésről lépésre követjük az ellenkezés megtörésére, a maga akarata másokra kényszerítésére, kíméletlenül az egyformásításra törő progresszív erők erőfeszítéseit. Keresztury helyett alkalmazkodó, kollaboráns igazgató kerül a kollégium élére; a nagy hagyományú szerda esti előadásokra növekvő arányban hívnak meg marxista előadókat, a más világnézetűekkel pedig dőlyfösen keresik a kon-

frontációt, hogy sértett indulataikat, megrögzött előítéleteiket ismételtethessék, hogy Illyést, Rónay Györgyöt is megpróbálják sarokba szorítani. Megszaporodnak a „hol állsz te?”-féle kérdések, a sürgetések a pártba való belépésre. 1948 nyarán a szünidő rovására marxista tanfolyamot rendeznek (ekkor derül ki félreérthetetlenül, hogy „a földosztás csak színjáték volt, a jövő útja a szövetkezetesdi”), majd közös nyaralás a „kívánatos program”, amely alól Fodor ugyan kibújik, de az ott bevezetett, a népi kollégiumoktól átvett kritika-önkritika nevű „önmarcangolást” az új tanévben testközelből is megismeri. A vádak följelentéssé fajulnak, a levegő egyre fagyosabb. A Kollégium költőinek (Lator László és Fodor) közös estjén kibontakozó vita leginkább számonkérőszékre emlékeztet, ahol olyan ideológiai vádakot lehet a kánpadra ültetettek szemére lobbantani, mint a kispolgáriság, pesszimizmus, „költészetellenes és emberellenes” magatartás; költői fejlődésükhöz „emberileg” kell megváltozniuk... A kollégiumi humorba is ecet keveredik: 1948 júniusában még nem cenzúrázzák a szellemes leleplezést, egy évvel később már a próbák idején megszóllal a tiltó hang: „a partizánok, a Kuomintang — Kína, Lenin, Sztálin, Marx, Zsdánov — pláne! most halt meg!! — említéséről szó sem lehet”. A végkifejlet jellemzésére és a kollégiumi fejlemények meg a nagypolitika közötti egyezések érzékeltetésére, rész az egész helyett, elegendő arra emlékeztetni, hogy szakszerű előkészítés után az ítélezések és kizárások lavínája azon a „népgyűlésen” indul meg, amely „a Rajk-banda ügyét” tárgyalja groteszk műforradalmisággal. „Ilyen embertelenséget még nem éreztem magam körül” — undorodik meg Fodor, s jelképesnek látja, hogy Latorral egy napon szakadnak ki a kollégiumból.

Számonkérő és bíráló éllel emlegetik a kor kultúrapolitikusai az eötvösisták elzárkózását a közélettől, a változatos politikai pályát befutó Losonczy Géza is borúsan figyelmeztet, hogy a Kollégium „a demokratikus külvilágnak szerves része legyen, s meg kell szüntetni az elszigetelődés szellemét”. Nem az előre elhatározott célzatos védekezés, hanem az élménybeszámoló spontaneitása révén lepleződik le a naplóban, hogy milyen szegyéntelen farizeizmus koholja ezt a vádat. Kik voltak doktrinerek? Azok, akik a Dunántúlra, Dél-Magyarországra, a Nyírségbe hazatérve a parasztság tiborci keserveivel és a vidéki középosztály javának meghurcolásával találkoztak, netán a csepeli munkásrokonok, a karcagi vasutascsalád tapasztalatai nyomán idegenedtek el „a koalíciós rendszer megszemélyesüléseitől és konkrétumaitól”? Külpolitikai kérdés is alig akad olyan, ahol ne az előbb gyanúba keverték, utóbb kiebrudaltak maroknyi csoportját igazolta volna az idő. Ezt korántsem a ma már kevésbé szükséges apológia kedvéért kell megemlegetni, hanem hogy végleg tudatosodjék, a tárgyilagos körültekintés, az értelmes elemzés, a „dacosan ázom, fázom” kockázatát vállaló lelkiismereti hűség alapján lehetett az eseményekkel egy időben történelmileg hitelesnek bizonyuló kritikával gondolkodni a korról, még évtizedekig hatalmat képviselő manipulálóiról és igazi vagy állítólagos megtévesztetteiről.

Nyomatékosítja a kollégiumfelszámolás krónikájának képletszerű evidenciáját azoknak a hasonlóságoknak a sokasága, amelyek a szellemi élet más területein jelzik az elfajulást, a kontraszelektációt, az értékek lejáratását, a bornírság politikai fegyverekkel biztosított bevonulását a hatalomba. Fodor sokoldalúan tájékozott, csi-szolt ízlésű költőként, Bartókért rajongó művelt zenehallgatóként, Egry Józsefet személyesen ismerő, az értékes modern képzőművészetben járatos tárlatlátogatóként érkezik a fővárosba, ahol aztán végig kell szenvednie eszményei meghurcoltatását, a pártos „tartalomra” hivatkozó dilettantizmus és a szocreál giccs megdicsőülését. Nem válaszul sértett ressentiment-nal a külső korlátozásokra: a megmaradt lehetőségek fölfedezésében és kiaknázásában fejlődik a lelemény és szorgalom felső fokára, hangversenyre, operába, kiállításra jár, rádiót, lemezt hallgat, Fülep vezérletével magánygyűjteményeket látogat. Moziélményeit is följegyzi. A *Kollégium*, egyik aspektusát tekintve, olyan művelődési napló, amelyben a szűkülő kínálat és az igényes kereslet ellentéte tükröződik. Ugyanakkor munkanapló is a költői és a műfordítói életmű kezdeti szakaszából; a szemináriumra készülő vagy a vizsgán szorongó diák

éjszakánként Puskind, Chaucer-t, Goethét fordít, verset ír. Néhány hónappal a főként Sárközi Márta gondozta Válasz megszűnése előtt még megjelenik benne a költői céhbe való fölvételt biztosító, általános elismerést keltő *Bartók*. Bármilyen kevés remény van a folytatásra, a túlszűfolt napi program elzsongít, megnyugtat, lekötí a figyelmet: „Éjjel négy óra van megint, de a mai nappal elégedett vagyok. Tanultam, fordítottam, alkalmi és lírai verset írtam, levelet fogalmaztam, órára mentem, és imitt-amott még szabad ember is voltam.”

A „súly alatt nő a pálma” elve a személyiség önmegőrzésének és fejlesztésének szféráján kívül a közösségteremtésében is megvalósul. Mint az esszéista Fodor, a napló írója is a „nemzedék hangján” szólal meg, az ösztönös rokonszenvtől indítatva, az ízlés, az érdeklődés, az ítéletalkotás közös és eltérő összetevőit latba vetve, a közeledés és kommunikáció megfelelő formáit szerencsés tapintattal megválogatva, barátságok hálóját szövö maga köré, ennek dokumentációja már eleve nélkülözhetetlen művelődéstörténeti forrássá avatja a naplót. Kapcsolatainak alakításában Fodort értékszemponctok irányítják. Tud távolodni vagy szakítani, ha kell, erre a legfájdalmasabb példa annak a Wilhelm Rudolfnak az esete, aki a középiskolai évek testi-lelki jóbarátsága után számítgató, ingadozó, árulás és lelkiismeret-fordulás között felörlődő száználmas torzónak romlik (ő tűnt föl az első lapon a kaposvári strandon és a pályaudvaron); és meg tudja választani eszményképben, tanárban, kor- és pályatársban a hozzá illőt, a hasonló szellemiségűt, azt az emberi közeget, amelyben gondolatai és erkölce otthonosak. Fülep, Gyergyai, Hadrovics ujjmutatására figyel, az angol zenetudós Colin Masonnel, a képzőművész Varga Hajdú Istvánékkal barátkozik. A megkapó utolsó tablón Domokos Mátyás, Kormos István, Lator László, Rádics József, Sárosi Bálint társaságában, összefogóva, népdalozva vonulnak a Nagyboldogasszony útján, „mint hat tiszta ember az elsőtédő tömegben, mint hat elszánt, harmonikus ember az egyre fokozódó káoszban.”

Karrierregénynek, amihez hasonlítottuk, *A Kollégium* nem éppen derűlátó, mint ahogy a feltörekvő hős a magyar regényben csak nagy ritkán jut el a megcélzott sikerhez. Nálunk többnyire negatív karrierregények íródnak a *Zord időtől* a *Rokonokig*, a *Felelet* típusához tartozók pedig torzók maradnak. A napló szemléletét mégsem a bukást jósló kishitűség és dezillúzió jellemzi. A kisebbségbe szorított közösség bensőséges külön világot fejleszt ki maga körül, amelyben átmenthetők a szerelem, a barátság, a családhoz és a szülőföldre ragaszkodás, a szellemi élmény kívülről érinthetetlen, védett értékei, mindaz, amit nem lehet erőszakkal elvenni az embertől. Vannak hátországok és bátorító tartalékok. Az ábrázolás tárgya a kollégium idegenné válása, a közönyön túl az ellenségességig, de a folyamatot megőrkítő tollat nem elidegenedett ember keze vezeti. A hazalátogatások, a baráti meghívások, közös kirándulások (Hankisséknál Debrecenben, Lator- és Domokoséknál Makón, Fodoréknál Buzsákon, Lengyeltóiban, Ócsényben, a Balaton-felvidéken) az idill üde színfoltjai és jó alkalmak az ihletett lírai tájképfestésre. A jókedély, a derű mozzanatai a kollégiumi életből sem hiányoznak, az ilyeneket földidőző életképszerű betétek az elsivárosodás ellentétéként és az önként szülemelő esztétikai kompozíció színezőelemeként szervesen illeszkednek bele a napló egészébe. A jóformán gyermekkorban megszeretett, távolban cseperedő, gondolatban régen eljegyzett kislány iránti hűség segít a férfiüsztonök domesztikálásában, a várakozás, a remény tartományát növeli, finom lírai melléktémaként végigkíséri és ellenpontozza az országos és kollégiumi romlás folyamatrajzát.

Az izes, tartalmas és tanulságos levélidézetek, az érzékletesen és pontosan fogalmazott esszéisztikus kitérők (a legszebbek talán a zenei élményekről szólók), a meszterkéletlen, de pongyolává sohasem váló nyelvi stílus és az életanyagból következő, ám célratoró „vágással” és keretet alkotó versekkel markánsná tett szerkezet *A Kollégium* regényszerű vonásait erősítik. Fodor egy helyütt eltűnődik műfaján: miért így vezeti naplóját, „ilyen eseményfelsoroló krónikaként. [...] nem a bennem megforduló »nagy« gondolatok után halászom, inkább elidőzöm a jelentéktelennek látszó

dolgoknál. [...] a lényeg az, hogy amit leírok, igaz képet adjon rólam, hogy a velem együtt változó élet minél pontosabb tükre legyen.” Amit ez a kötet magában foglal, az nem csak dokumentatív tanúságtétel-mivoltában igaz és meggyőző — a magyar naplóirás legjobb hagyományaihoz méltó, és azokat eredeti vonásokkal gazdagító esztétikai érték is. (*Magvető, 1991.*)

CSÜRÖS MIKLÓS

Képek a jövő emlékeiből

Gion Nándor: Börtönről álmodom mostanában

Sokáig halasztgattam ezt a recenziót. Szerettem volna csak annak olvasni, ami: modern mesének, regénynek, önmagáért való irodalomnak. De a hétköznapok altarata más volt, egyre több hordalék került, a mindennapok hordaléka kívülről a regény tiszta lapjaira: mára már a polgárháború mindennapos rádióhírei.

A jugoszláviai magyar író, Gion regényében még béke van. Mikor is írhatta? Úgy gondolom, valamikor 1988–90 között. Regényében béke van tehát, csak épp a hamuhodó felszín alatt izzik a parázs, s Gion Nándor főhőse a regényben többször is veszélyről álmodik. Ennek a meg nem nevezett veszélynek a metaforája a regényben a börtön.

Olyannyira sokat használt, de olyannyira keveset jelentő kifejezés irodalmunkban a posztmodern, kicsit ennek mintájára (nem tagadva azt, hogy mennyi modern elem van Gion mostani regényében is, éppen úgy, mint egész életművében, tehát valamiképpen ő is posztmodern), tehát e kifejezés mintájára azt mondhatnánk, ez a regény a jugoszláviai magyar irodalomban az első és nagyhatású poszthumanista, pre-polgárháborús alaphangulatú mű.

Benes József festőművész kiállításáról jövök, ő rajzolta Gion könyvének címlapját, zentai festő, grafikus, évekig Szegeden élt, majd Kecskeméten telepedett le. Gion nemzedékének, az Új Symposion első nemzedékének jeles képzőművész tagja. Néhány éve grafikáján ábrázolt egy nőt: fűzőben. Grafikailag érdekes volt számára a fűzőnek mint ruhának, tárgynak a szerkezete, rajzolata. Járom a kiállítást: mára már Benes képein átkötött minden: fóliába kötözött a táj is, mintha valaki összecsomagolta volna magát a tájat is, költözködés előtt. Zsákvarró tüvel-madzaggal bevarrt szájuk az emberek; már az anyaméhben ülő magzaton is kötés, lábán szerkezet, valamiféle bilincs. És gázálarcban földhöz lapuló kutyák. Tudom pontosan, hogy Gion könyvétől független ez a kiállítás, független ez az életérzés, de ugyanannak a nemzedéknek az életérzése, ugyanannak a poszthumanizmusnak a kifejeződése.

És olvasom Tolnai Ottó képzőművészeti jegyzetét egy — úgymond — arculcspó képről. Ez a kép Pócs Péter '56-ot idéző plakátja lehet. Pócs nyers húsból ötágú csillagot vágott ki éles késsel, s erre az ötágú húscsapatra azután nagyobb fogót, patkányfogót csapott. A becsapódást lefényképezte, és grafikájába építette. Tolnai Ottó, Gion és Benes nemzedékének tagja, tehát az Új Symposion első nemzedékének legjelesebb költője kicsit átértelmezi a képet. A csillag helyén emberi arcot vél látni, csapdahelyzetben. A fogóban pedig ő is a körbekerítő csapdahelyzetet. Így ír róla: „egy nyers, egy arculcspó kép... sajnos félek, nagyon félek, és alkalommal ez a mi plakátunk. Rémmült arc, amelyre patkányfogó csapódik. Tényleg megijedtem e laptól, hiszen már régen e fogó igézetében élek...”

Gion regényének cselekményét viszonylag röviden össze lehet foglalni. A történetet egyes szám első személyben mondja el, önvallomásként. Persze, nem önéletrajzi regény ez, Gion Nándor életének esetleg néhány mozzanata illik rá a regényre, az, hogy a főhős bölcsész, szereti Thomas Mannt és Pascalt. Ennyi, az egyes szám első személy csak arra jó, hogy az író a történet legbelsejében helyezkedhes-